

LES ÀMFORES DE LA LAIETÀNIA: ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Laietania, estudis arqueomètrics, terrisseries, comerç.

Montserrat Comas* **Cèsar Carreras****

En los últimos años, los estudios sobre las ánforas han ido muy ligados a la arqueometría y a las sistematizaciones tipológicas, lo que ha permitido un gran avance en este campo de los estudios de la zona de la Laietania. En este trabajo se recogen las investigaciones realizadas últimamente sobre la producción cerámica en la zona de la Laietania, sus particularidades y sus características, que nos permiten conocer la comercialización del vino layetano y sus envases, llegando incluso hasta la Britania. Todo este conocimiento se ha visto completado gracias a las recientes excavaciones en la ciudad de Barcelona, como es el caso de la intervención arqueológica efectuada en el Mercado de Santa Catalina, que han aportado datos relevantes en cuanto a la producción vinícola y los envases para su comercialización en la Laietania. Laietania, estudios arqueométricos, alfares, comercio.

In recent years, studies on amphorae have been closely linked to archaeometry and typological systemisations, which have led to a great advance in this field of the studies in the area of Laietania. In this piece of work we look at investigations recently carried out on the pottery production in the area of Laietania, its peculiarities and characteristics. It enables us to get to know the Laietania wine trading and its recipients that arrived as far as Britannia. All this knowledge has been completed thanks to the recent excavations in the city of Barcelona, such as the archaeological intervention done in Santa Catalina Market. It has provided us with relevant data to the winemaking production and the recipients used for its trading in Laietania. Laietania, archaeometric studies, pottery workshops, trade.

177

Au cours de ces dernières années, les études sur les amphores ont été très liées à l'archéométrie et à la systématization typologique, ce qui a permis de faire un grand pas en avant dans le domaine des études de la zone de la Laietania. Ce travail rassemble les dernières recherches relatives à la production céramique dans la zone de la Laietania, ses particularités et ses caractéristiques qui nous permettent de mieux connaître la commercialisation du vin de la Laietania et ses emballages, en arrivant même jusqu'en Britannia. Toute cette connaissance a été complétée par les fouilles effectuées récemment dans la ville de Barcelone, et en particulier par l'intervention archéologique effectuée dans le Marché de Santa Catalina, qui a fourni des données remarquables quant à la production vinicole et aux emballages pour la commercialisation du vin de la Laietania. Laietania, études archéométriques, ateliers de potier, commerce.

Un de les darreres grans aportacions de Ricard Pascual a l'estudi de les àmfores de la Tarraconense va ser precisament el seu llibre del 1991, que contenia un Índex d'estampilles d'àmfores catalanes. Aquesta tasca de recollida bibliogràfica exhaustiva de totes les marques en un format sistematitzat, així com la seva transcripció i localització geogràfica van

assenotar les bases del què hauria de ser la recerca en aquest àmbit en el futur.

Si s'analitza detingudament aquest *Index d'Estampilles*, s'observarà que dels 256 tipus de marques recollits, només 77 tenen reconegut el seu lloc de producció (30,07%), la majoria d'ells en localitats de la Laietània. El fet que cada cop es cone-

* Museu de Badalona.

** Universitat Oberta de Catalunya.

guin més marques, i més llocs de producció, i que comprovem que una mateixa marca pot haver estat produïda en diverses terrisseries (*homonímia*), fa que es necessitin noves metodologies per tal de conèixer amb més exactitud la relació entre marques i centres de producció.

Sens dubte, una de les majors novetats en aquest sentit han estat les anàlisis de composició de les pastes ceràmiques tant a través de la petrologia com dels mètodes fisicoquímics. Aquesta és, precisament, una línia de recerca futura que ens ajudarà a classificar més correctament les marques sense origen o els fragments d'àmfora que es trobin a llocs de trànsit (p.e. ciutats, derelictes) o de consum.

ORIGEN DE LES PRODUCCIONS

Ja fa més de trenta anys que Tchernia i Zevi (1972) van fer una primera distinció de les àmfores Dressel 2-4 de pasta ceràmica distintiva de color vermell intens i les van identificar com a procedents de la província de Tarraconense. Aquesta identificació visual, òptica, macroscòpica, estava lligada a un treball més sistemàtic en laboratoris de petrologia amb l'ajut de microscopis electrònics. Més tard, els treballs de Williams (1981) i Keay i Jones (1982) van definir els principals trets de les pastes ceràmiques catalanes (pasta de color crema i una de roig intens).

En els darrers anys, encara hi hagut un estudi més sistemàtic de diversos centres de producció per acabar de definir àrees geogràfiques més concretes, quelcom que ja s'intuïa a simple vista en observar les pastes. Mostra d'això és el treball de Williams (1995) o els treballs de Berni, Carreras i Revilla (1998) sobre les principals regions de la Laietània.

En aquell treball ja es delimitaven sis regions dins de la Laietània, que podrien correspondre a pastes ceràmiques discriminables a nivell macroscòpic, sense acabar de tancar la seva descripció ni els límits geogràfics a què corresponien. Aquestes sis regions serien:

Pla de Barcelona

Ribera del riu Llobregat (Baix Llobregat)

Àrea del Vallès Occidental (*Egara-Arrahona*)

Àrea del Vallès Oriental (zona *Lauro*)

Zona de *Baetulo*

Zona d'*Iluro*

Quin objectiu té aquesta caracterització general de les grans àrees geogràfiques de producció? Fer accessible el coneixement per a qualsevol arqueòleg, i que d'aquesta manera pugui classificar fàcilment les seves àmfores estigui on estigui. Només en casos de dubte, o a l'hora de resoldre un problema

o una nova troballa, caldria recórrer a l'especialista. En aquest sentit s'inscriu la publicació anglesa Tomber, R. i J Dore 1998 *The National Roman Fabric Reference Collection A Handbook*, divulgació de les pastes ceràmiques en un model interessant de reproduir aquí.

Pel que fa a les àmfores, des de la Universitat de Southampton es lidera l'Amphora Project, un projecte que vol tenir àmbit europeu, en què es posaran a Internet les imatges de les pastes ceràmiques de tots els centres productors d'àmfores, amb imatges de fragments ampliables i de làmines primes. En el cas de la Tarraconense, es volen proporcionar mostres de les principals regions i d'algunes terrisseries en concret.

Juntament amb les anàlisis petrològiques, ja fa anys que es realitzen anàlisis fisicoquímiques de difracció de raigs X o d'activació de neutrons per reconèixer els elements de cada pasta ceràmica i la seva proporció. Amb aquest tipus d'anàlisi es vol discriminar encara més les característiques de les argiles utilitzades per cada centre, així com la tecnologia. El laboratori de Lyon dirigit per M. Picon ha estat capdavanter en aquest sentit i sobretot en l'estudi de les àmfores.

La incorporació, durant els últims anys, dels estudis arqueomètrics a la metodologia arqueològica, ha aportat noves dades respecte a la identificació de diferents àrees de producció. En el cas de les àmfores laietanes potser l'exemple de Can Peixau és modèlic, amb l'estudi d'una terrisseria propera a *Baetulo* i la seva vinculació a una marca, M. PORCI, que es troba a d'altres terrisseries properes (Buxeda/Gurt 1998). Actualment l'equip ERAUB de la Universitat de Barcelona està realitzant una anàlisi arqueomètrica sistemàtica de moltes altres terrisseries de la Laietània per tal d'establir els seus trets distintius. S'han estudiat els materials amb marca de l'esmentat centre productor de Can Peixau, a Badalona, juntament amb els de Cal Ros de les Cabres i els de Ca l'Arnau, i els resultats han permès plantejar hipòtesis noves respecte a l'existència d'una àrea de producció al voltant de la ciutat de *Baetulo* que englobaria concretament els centres de Can Peixau i Cal Ros de les Cabres. En aquests mateix estudi arqueomètric, també s'ha pogut establir que no existeix una relació unívoca entre taller i marca, sinó que una mateixa marca, CANTESTI per exemple, pot provenir de Can Peixau, mentre que una altra marca amb el mateix nom trobada a la ciutat de *Baetulo*, no és compatible amb aquest centre productor i hauria estat fabricada en un altre taller. Per tant, aquests estudis confirmen que diversos centres produïen àmfores per a un mateix personatge (Buxeda/Gurt 1998).

D'altra banda, també s'estan realitzant estudis dels trets distintius de la terrisseria de Santa Caterina.

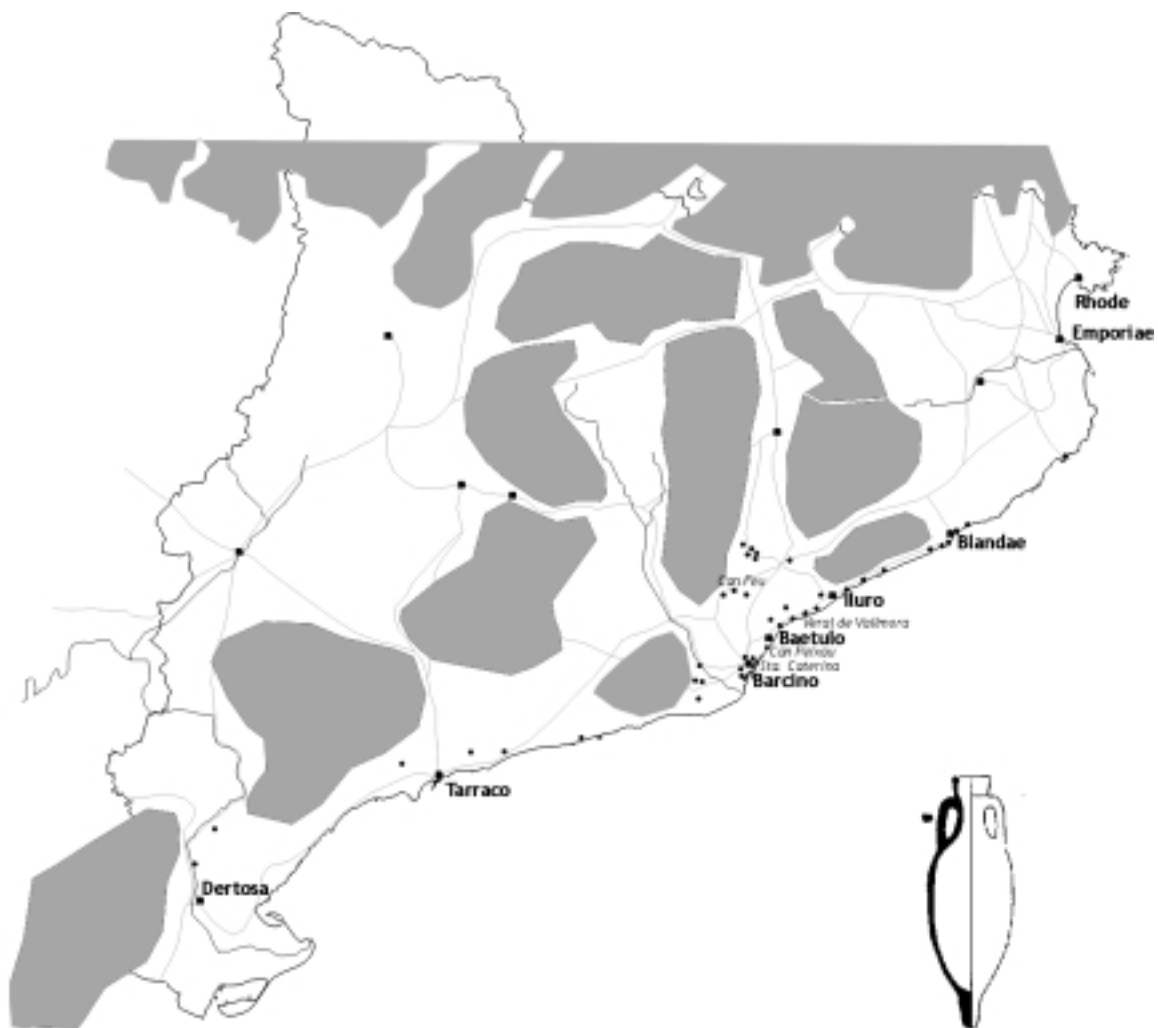

Figura 1. Distribució de les terrisseries de Pascual 1.

Igual que succeïa amb els estudis petrològics de laboratori, aquest treball servirà per resoldre dubtes, troballes especials o resoldre problemes de recerca. Com es pot veure, doncs, l'arqueometria ens pot aportar en el futur noves dades per tal d'assignar totes les àmfores i marques, per més lluny que es trobin, a una regió específica o fins i tot relacionar-les amb una terrisseria. En la mesura que tinguem una informació més acurada sobre l'origen concret dels envasos tarraconenses, més qüestions complexes podrem extreure de les nostres troballes arqueològiques.

NOVES TERRISSERIES

Una part important de les darreres novetats sobre les àmfores de la Laietània ha estat precisament la troballa de noves terrisseries i la seva excavació. Moltes

d'aquestes excavacions han estat intervencions d'urgència com a resultat del desenvolupament urbanístic de determinades zones properes a la costa, o bé com a resultat de la construcció de grans infraestructures. Les diferències en el nombre d'intervencions en àrees diverses potser distorsiona el nostre coneixement sobre la producció de la Tarraconense. Com es pot comprovar en els mapes de distribució de terrisseries de Pascual 1 i Dressel 2-4, hi ha una gran concentració en l'àrea metropolitana i el Maresme, mentre que encara resulta relativament reduït el nombre de terrisseries en zones com el Penedès i el Tarragonès o el Baix Camp. Potser la prospecció sistemàtica d'alguns d'aquests territoris, projecte que està portant a terme l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC), permetrà reequilibrar el coneixement de les àrees productives. Pel que fa la Laietània, no disposem encara de dades

180

Figura 2. Centre de producció d'àmfores de Can Feu, Sabadell.

per analitzar des del punt de vista quantitatiu l'evolució en la producció amforal al llarg del temps, des d'època republicana fins al segle III dC. El moment més àlgid de la producció coincideix amb la manufactura de les tipologies Pascual 1 i Dressel 2-4, i sembla que no hi ha excessiva diferència entre el nombre de centres que produïren cadascun d'aquests dos tipus. Potser en un futur proper serà possible proporcionar una datació concreta a cadascuna de les terrisseries, i això permetrà configurar una mapa temporal de la producció a la Laietània.

Quant les darreres novetats, les terrisseries de **Ca L'Arnau** (Cabrera de Mar) i **Can Notxa** (Mataró) ens proporcionen noves dades sobre les produccions d'època republicana, sobretot pel que fa a la

Laietània 1 i, encara que ja fa temps de la seva excavació, **Can Peixau** i la troballa de les alineacions d'àmfores Pascual 1 també resulta una darrera novetat com a centre productor laietà (Padrós 1998).

Però sens dubte, la novetat més important és la troballa del forn de **Santa Caterina** a **Barcino**, sobretot pel seu volum de marques. Si bé en el primer treball de les marques de *Barcino* (Berni/Carreras 2001) s'havia assignat un total de 16 segells a les produccions locals sobre Pascual 1 i Dressel 2-4, la recent excavació de Santa Caterina, realitzada per Jordi Aguelo i Josefa Huertas (Aguelo/Huertas/Puig 2005) ha proporcionat un conjunt de 68 marques, totes elles produïdes en aquesta terrisseria. Per tant, la imatge de la producció local s'ha modificat completament; en

alguns casos, les noves marques han permès ubicar marques antigues incompletes i determinar famílies de marques (LESB, LAETI, EPAPR, PRIMI...).

La producció de Santa Caterina sembla que cobreix un ampli ventall cronològic des dels primers anys de la fundació de la colònia, ja que existeixen marques datades entre el 10 aC - 5 dC (Cap de Volt) fins com a mínim el 20 dC, datades pel derelictes de la Chrétienne C (15-20 dC). Segurament algunes de les marques tenen continuïtat més enllà d'aquesta data. Si que s'observa una coincidència cronològica d'algunes marques, així com una evolució tipològica i de tipus de cocció de l'àmfora.

A l'espera de tenir més dades contextuals dels diversos segells es pot definir la següent seqüència cronològica:

1a època: 10 aC - 10 dC

Produccions en pasta ceràmica de color cremarosat:

I – Cap de Volt (10 aC - 5 dC)

T – Cap de Volt (10 aC - 5 dC) i Els Ullastres (50 aC - 25 dC)

PIL
 THEOPHIL
 O
 PHILO
 Φ

2a època (de transició): 10 dC - 15 dC

Produccions en pasta ceràmica de color cremarosat i vermell intens, segurament cobreixen una forquilla cronològica més ampla:

LESB
 LAETI
 PLOC

3a època: 15 dC - 20 dC

Produccions exclusivament en pasta de color vermell intens:

P - Planier I (1-15 dC) i Els Ullastres (50 aC - 25 dC)

A – Chrétienne C (15-20 dC)

PRI - Chrétienne C (15-20 dC)

AVC

EPAPR

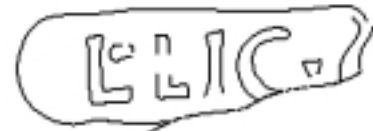
SEGELL PLAÇA DEL REI BARCELONA

CASTELLARNAU
 DOLIUM 15132 SC-97-478

CALDES DE MONTBUI HM-2556

CAN FEU CFD-40237

CAN PEDREROL CCP-137

Figura 3. Marques en dolis de la gens Licínia.

Tal com es pot observar, el forn de Santa Caterina produeix 15 segells tipus, que a excepció d'alguns casos (p.e. PHILO, PIL, PLOC) sembla que no estan associats entre sí. Això voldria dir que cadascuna d'aquestes marques vindria a identificar un personatge diferent, i que el segell no identificaria al propietari de la terrisseria, al menys en tot els casos, perquè això significaria l'existència d'un canvi de propietari cada 2 anys (15 marques en 30 anys, 10 aC fins 20 dC). Aleshores, ¿com es pot explicar aquesta coincidència temporal de diverses marques en la mateixa terrisseria?

Pel que fa a la terrisseria de Santa Caterina, un gran nombre de les marques són *cognomina* abreujats com THEOPHIL, PHILO, LESB, LAETI, PRI, AVC, EPAPR o combinació de *nomina* i *cognomina* com PLOC. Molts d'aquests *cognomina* semblen identificar noms orientals, que designarien personatges d'origen servil o lliberts. Si fossin noms de lliberts, podrien identificar a propietaris o agents (*institores*) de propietaris del Pla de Barcelona, amb terres dedicades a la producció vinícola i que embarcaven

els seus excedents a través del port de *Barcino*. Quant a la relació directe entre marques i centres productors, hi ha una novetat interessant respecte a la ja esmentada marca amb el nom CANTESTI documentada a Can Peixau (Badalona) que reforça el seu probable origen. Es tracta d'un copiós material amforal aparegut a Badalona en les excavacions realitzades en un dels trams d'una via romana identificada amb la Via Augusta, on s'hi van documentar 16 marques amb el nom CANTESTI en els nivells de regularització del terreny (Comas/Padrós 2001). Es dona la circumstància que, al peu d'aquesta via romana, hi ha el centre productor de Can Peixau (Padrós 1997), que va fabricar àmfores Pascual 1 en grans quantitats des del 40 aC fins al canvi d'era. El fet que aquestes 16 marques CANTESTI s'hagin trobat en una zona tan propera als abocadors dels forns, indicaria que els nivells que es van fer servir per regularitzar la via que es volia construir es van agafar d'aquests abocadors i, per tant, tindriem una prova més del lligam d'aquesta marca amb el centre productor de Can Peixau.

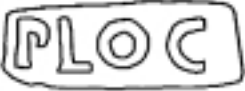

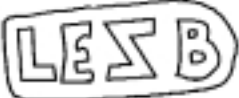

		
1	2	3
		
4	5	6
		
7	8	9
		
10	11	12
		
13	14	15

Figura 4. Marques d'àmfores de la terrisseria de Santa Caterina, Barcelona.

CONTINGUTS

L'avanç que s'ha fet en el tema del contingut de les àmfores tarraconenses, ha estat molt gran en aquests últims anys. Sempre s'havia donat per fet que la majoria de les àmfores tarraconenses contenien vi (p.e. Pascual 1 o Dressel 2-4, Gauloise 4), però la incorporació d'estudis d'anàlisis arqueobotàniques i de residus orgànics realitzats tant en recipients amforals com en instal·lacions vitivinícoles, han aportat una quantitat de dades noves que han servit per confirmar la presència de vi en molts dels casos analitzats. Hi ha però encara alguns tipus d'àmfora, com les Oberaden 74 o les Dressel 7-11, dels quals el seu contingut encara és dubtós i requeririen una anàlisi de les possibles restes conservades mitjançant anàlisis de fitolits (Juan 1998) o de cromatografia de gasos.

En aquest aspecte, hi ha resultats interessants en instal·lacions diverses, sobretot les trobades en dues ciutats romanes: *Baetulo* i *Barcino*. Concretament a *Baetulo* s'han analitzat els dipòsits i la zona de desguàs identificats en dues domus situades a l'actual carrer Lladó de Badalona. En ambdues cases, s'ha confirmat que les instal·lacions industrials estaven associades a l'elaboració del vi, com denota la presència de llavors mineralitzades de raïm i llavors carbonitzades de fenigrec, fitòlits, llevats i tartrats, així com la presència de diatomees i carbonats. Fins i tot s'ha pogut identificar que el raïm no era silvestre, sinó que pertanyia a la categoria dels raïms conreats. (Juan 2002).

Pel que fa a *Barcino*, les excavacions de la Plaça del Rei han posat al descobert una instal·lació vinícola amb dipòsits de decantació i fermentació del most. En les anàlisis efectuades en els residus s'han identificat també llavors de raïm, fruits carnosos, residus de most, llevats, mel, canyella (Juan 1998; Beltran 2001).

També s'han fet anàlisis arqueobotàniques i de residus orgànics amb resultats positius en altres zones de la Península Ibèrica, entre les quals destaquen les de l'alt de Benimaquia (Dènia, Alacant) (Gómez et alii 1993); El Moré (Sant Pol de Mar, Barcelona) (Echave/Juan, inèdit; Juan 1998; Juan, inèdit); els dipòsits del jaciment de La Bastida (Rubí, Vallès Occidental) (Juan, inèdit).

MARQUES

Després del llibre de Pascual (1991) amb el seu índex d'estampilles, Revilla (1995) feia un estudi de les marques a partir de les terrisseries conegudes. Des d'aleshores han aparegut algunes publicacions monogràfiques sobre les marques de *Baetulo* (Comas 1997) o *Barcino* (Berni/Carreras, 2001), per tant, centrades en la Laietània. Potser encara quedarien

pendents alguns estudis monogràfics d'altres ciutats romanes de Catalunya com podrien ser *Tarraco*, *Iluro*, *Dertosa* o *Emporiae*; per analitzar en detall la circulació en aquests àmbits portuaris, de totes elles només *Iluro* seria la darrera important de la Laietània. De les notícies de què es disposa en l'actualitat, el seu nombre no arribaria a ser tan important com els documentats per a *Barcino* o *Baetulo*. A partir d'aquests estudis puntuals podem realitzar comparacions entre els municipis i colònies romanes de Catalunya, i entendre l'evolució econòmica de la producció i comerç de vi a la Tarraconense.

D'altra banda, el coneixement de les marques en àmfores tarraconenses passa també per l'accés de la informació a través d'Internet. Des de fa ja uns anys el grup de recerca CEIPAC de la Universitat de Barcelona està creant una gran base de dades de l'epigrafia en àmfores (<http://ceipac.ub.edu>) amb la col·laboració d'investigadors de tota Europa. Potser avui dia és el millor catàleg sobre marques en àmfores tarraconenses que existeix i proporciona una fitxa descriptiva juntament amb la representació gràfica de la peça (dibuix, fotografia). L'avantatge de concentrar tot el coneixement en un únic arxiu digital és evident ja que permet accedir a informació que a vegades es troba en revistes molt locals. En aquest sentit també s'emmarcava la iniciativa de la Universitat d'Aix-en-Provence i la publicació de la sèrie *Timbres Amphoriques*.

És evident que les troballes de noves terrisseries i marques en llocs de consum ampliarien encara més el corpus epigràfic i, per tant, les possibilitats d'interpretació. Sens dubte, la interpretació de les marques és una de les assignatures pendents en el futur, degut a la seva complexitat i variabilitat (Revilla 2004). Tot sembla suggerir que les marques fan referència a personatges lligats amb el procés de producció, bé del contingut de l'àmfora o de la terrisseria.

Només en alguns casos, les marques en àmfores semblen indicar personatges de l'orde senatorial o eqüestre, com serien *Cn. Lentulus Augur* (Tremoleda 2003), *P. Usulenus Veientus* (Tremoleda 1997), *gens Mussidi* (Barreda 1998), *Cornelii* (Berni/Carreras/Revilla 1998) o *M. Porcius* (Carreras/Olesti 2002). En molts d'aquests casos, s'ha combinat l'estudi de les marques amb les inscripcions epigràfiques monumentals del territori i textos de les fonts antigues on s'esmenten aquests personatges.

En el cas de la marca M. PORCI darrerament s'han proposat dues interpretacions per la identificació del personatge present a la marca. D'una banda, Pena (1999) defensa un origen narbonès del personatge relacionant-lo amb una branca de la família senatorial dels *Porcii Catones* a partir de l'arbre genealògic de la família que presenta Aulo Gelio (Nits Àtiques, XIII.20). Així doncs, segons Pena (1999), el personat-

ge seria un *mercator* narbonès que encarregaria un nombre d'àmfores amb la seva marca als terrissaires de prop de *Baetulo*, on es produïa l'envàs, per comercialitzar-les al sud de la Gàl·lia, que és el lloc on es localitza bona part de la distribució de la marca. És clar que la marca M. PORCI també es troba a Tarragona, Gavà, Torralba d'en Salord, Manacor i Neuss, destinacions que no estarien tant vinculades a l'origen suposadament narbonès del personatge. Un altre explicació alternativa la proposen Carreras i Olesti (2002) a partir de la combinació de diverses fonts preferentment locals. Normalment, les marques en àmfora s'interpreten com a mitjà de control dins dels processos de producció bé de la mercaderia continguda, en aquest cas vi, bé dins de la terrisseria, indicant a qui pertany cada envàs. Per això, s'hauria de cercar un M. PORCIUS del propi territori de la Laietània, que pogués estar vinculat a un o altre procés. De fet, l'epigrafia monumental recull un bon nombre de *Porcii* a *Barcino* (9), *Iluro* (2) i a Canet (1); a més a més, un de *Barcino* presenta el *praenomen Marcus* (IRC IV 173, CIL II.4572) i és de datació augustal, com la marca. Per tant, tenim un bon nombre de *Porcii* local coetanis que podrien identificar al personatge en qüestió, però cap d'ells a la ciutat de *Baetulo*. A més, aquesta documentació es pot combinar amb la toponímia medieval dels cartularis dels arxius comtals de Barcelona, St.Cugat, Polinyà i Sant Llorenç de Munt, que indiquen l'existència d'un *fundus Porcianum* en el territori del Vallès prop del riu Besós (*Riopullo*) prop de l'actual ciutat de Montcada i Reixac (cartulari de St. Cugat 128, any 978. "*in territorio de Porciano, in locum que vocant Odral*"; CSC 297, any 994, "*in Vallense, in terminio de Porciano, iuxta flumen Riopullo*").

Si creiem que bona part de la toponímia medieval dels segles IX i X dC han preservat els noms d'algunes de les famílies romanes més destacades a partir de les seves propietats, no seria absurd pensar que la gens *Porcia* havia posseït un *fundus* proper a Montcada i Reixac. Allà s'han trobat explotacions agrícoles (vil·la de Canaletes) dedicades a la producció vinícola, malgrat que no feien àmfores Pascual 1. Potser els vins d'època augustal baixaven riu avall fins la desembocadura del riu a *Baetulo* per tal que fossin envasats en les terrisseries dels voltants del municipi.

Com es pot comprovar, la interpretació de l'epigrafia amfòrica requereix un metodologia adequada i combinar d'altres fonts documentals. A més de l'epigrafia monumental, s'han d'afegir dues noves fonts que fins ara havien estat poc aprofitades. D'una banda, l'estudi de les marques que es troben en *dolia*, un altre recipient per contenir els vins laietans, i que amb una anàlisi acurada pot arribar-se a

vincular amb determinades marques d'àmfores. Aquest és el cas d'un conjunt de marques en *dolia* de lliberts vinculats a la gens *Licina* (L.LIC...) que tenen una distribució territorial summament interessant i relacionable amb alguna marca, que podria designar el *cognomina* del llibert.

L'estudi de les marques de la gens *Licina* parteix de la base de què aquest gentilici, molt comú en les inscripcions monumentals de la Laietània, i d'una de les famílies més poderoses de l'Imperi al principi del segle II dC amb *Lucius Licinius Sura*, tindria el seu reflex en la propietat de terres i producció vinària (Olesti/Berni/Carreras, en premsa). Per això calia recollir totes les marques d'àmfora i *dolia* en què pogués trobar-se el gentilici, així com qualsevol nom de *fundus* present als cartularis medievals. El resultat ha estat un interessant mapa de distribució dels testimonis de la gens *Licina*, des de la presència de marca en *dolia* a les comarques de l'Anoia, el Baix Llobregat, el Vallès Occidental i la ciutat de *Barcino*, a marques molt disseminades, a més del possible topònim de *Liciniana* a Lliçà del Vallès. També ens hem adonat que algunes marques d'àmfores presenten *cognomina* servils, similars als *cognomina* dels *dolia*. Per tant, algunes marques amb *cognomina* o abreviatura de *cognomina* podrien identificar persones dependents d'algunes grans famílies com la *Licina*, però degut a la desaparició del *praenomen* i el *nomen* resulten complicades de relacionar. Com es pot veure, una segona font d'informació són els topònims actuals lligats amb els noms de les finques que apareixen en els cartularis medievals com el de Sant Cugat (segles IX-XI dC). Des de fa uns anys, Olesti (en premsa) està fent un estudi exhaustiu dels noms que apareixen en el parcel·lari medieval i que semblen reminiscències de noms de finques d'època romana com *Porciana*, *Corneliana* o *Liciniana*. Aquesta informació per si sola només resulta una hipòtesi de treball, però un cop combinada amb la documentació de les marques d'àmfora i de *dolia*, així com l'epigrafia monumental, pot aportar noves dades per a la interpretació de les relacions socials i l'economia de la Laietània.

Un estudi recent ha mostrat les possibilitats del mètode d'analitzar la toponímia d'època medieval de l'*ager Barcinonensis* (Olesti, en premsa). Es tracta d'indrets que conserven aquest topònim originat en un nom personal i la terminació *-anum*, *-ana*, i que generalment es corresponen a un *locus*, o *terminus* o *territorium* alt-medieval. S'ha documentat que molts d'aquests exemples poden correspondre a *nomina* de membres de *gentes* de *Barcino* presents a l'epigrafia monumental o funerària que es poden relacionar amb aquests noms de *fundus* presents al territori colonial o a les seves proximitats. De fet, bona part d'aquestes

gentes presents a l'epigrafia i a la toponímia altmedieval, es consideren les *gentes* amb més influència de la colònia, com justifica l'exercici de càrrecs locals, els seus actes evergètics i, fins i tot, l'accés en alguns casos als *ordines* equestre i senatorial.

Cal anar amb molta cura per tal de combinar adequadament tota aquesta documentació, acceptant que de vegades no hi haurà prou dades per confirmar les hipòtesis plantejades. Malgrat això, resulta convenient realitzar l'esforç d'interpretació de les marques per entendre la complexitat de les relacions socials i econòmiques que existiren en la Laietània en aquest període, i de les quals fins ara només en teníem com a evidència algunes inscripcions d'epigrafia monumental.

ELS PORTS DE LA LAIETÀNIA

L'estudi de les marques d'àmfora trobades en naufragis ja iniciada per Corsi-Sciallano i Liou (1985) va posar de manifest una certa coherència geogràfica en la combinació de carregaments, de manera que terrisseries del Baix Llobregat, com Can Tintorer o Can Pedrerol, havien de tenir una sortida de les seves àmfores a partir del delta, ancoratge de Les Sorres (Izquierdo 1987), o el port més proper, la ciutat de *Barcino* (Berni/Carreras 2001). Malgrat que encara no s'han trobat restes d'*horrea* ni d'instal·lacions portuàries a la ciutat de *Barcino*, moltes de les estampilles documentades en les seves excavacions procedeixen de terrisseries de la ribera del Llobregat i de l'interior del Vallès Occidental (Berni i Carreras 2001).

Les marques d'àmfora procedents de les excavacions de *Baetulo* mostren una pauta de distribució similar, ja que una gran quantitat procedeixen de vil·les de l'interior, i de la pròpia ribera del Llobregat (Comas 1997). El mateix sembla succeir a *Iluro*, si bé encara no es disposa d'un catàleg de marques que permeti ser més precís. Sense negar que hi existia un comerç directe des de les vil·les costaneres¹ o centres ben comunicats per via fluvial (Nieto/Raurich 1998), es creu que moltes de les àmfores de la Laietània interior eren transportades per carros, animals de càrrega o vaixells fluvials fins les principals ciutats costaneres (*Barcino*, *Baetulo* i *Iluro*). Allà, les àmfores van ser probablement emmagatzemades en *horrea* fins que els comerciants locals o forans les adquirien i les carregaven en els seus vaixells.

Aquesta hipòtesi donaria sentit a la complexa composició dels carregaments dels derelictes de la Tarraconense, en els quals apareixen àmfores de diverses vil·les que no es troben molt allunyades entre si. Aquestes ciutats costaneres serien el punt de referència de la regió, i el lloc més adequat per obtenir una àmplia varietat de productes del seu *hinterland*. És evident, que sempre hi havia la possibilitat que un vaixell comercial s'aturés a més d'un port, o ancorés prop d'una vil·la costanera per tal de carregar àmfores.

Les vil·les interiors com Can Feu o La Salut (Vallès Occidental), o com Can Cabot o Sant Miquel de Martres (Vallès Oriental), no tenien altra alternativa que trobar un punt de redistribució, com el ports de la costa, per facilitar els contactes amb els possibles comerciants (*mercatores*, *negotiatores*). Segurament el procés de signar contractes comercials podia trigar alguns dies, mentre les àmfores restaven als *horrea* dels ports costaners.

Fins ara s'havia establert aquesta relació entre els ports costaners i les regions interiors a partir de les marques, quan es reconeixia la terrisseria. Però, com que el percentatge de marques amb origen conegut és tan limitada (30,07%), l'estudi de les pastes ceràmiques pot ser un complement ideal tant per reconèixer orígens regionals d'algunes marques com per identificar moviments d'àmfores anepigràfiques. En els estudis macroscòpics d'exemplars d'àmfores laietanes (Pascual 1 i Dressel 2-4) trobades a *Barcino*, es demostra que hi ha exemplars que procedeixen d'un radi ben ampli que va des del Pla de Barcelona i el Baix Llobregat fins al Vallès Occidental, i fins i tot hi ha exemplars anecdòtics d'altres procedències de la Tarraconense.

L'estudi de les relacions entre terrisseries i vil·les de l'interior amb les ciutats costaneres i amb els derelictes, obre un interessant camp de recerca sobre economia local, relacions socials i mitjans de transport. Una vegada més, la combinació entre estudis de marques i reconeixement de pastes ceràmiques resulta summament atractiva.

DIFUSIÓ DELS VINS DE LA LAIETÀNIA

La difusió del vi de la Laietània s'ha estudiat dins el marc de les àmfores de la Tarraconense. Es a dir, no s'ha fet cap distinció específica entre les pastes ceràmiques d'aquesta zona de la costa central catalana amb la resta de centres productors del

1.- La vil·la I la terrisseria de El Moré (Sant Pol de Mar, Maresme) seria un possible exemple d'intercanvi directe d'àmfores vinàries degut a la seva localització propera a la línia de costa.

nord-est, des de Girona a Tarragona. Així doncs, les interpretacions són idèntiques malgrat dia a dia ens adonem que les cronologies de producció, les tipologies i les difusions de cada zona podrien haver variat força. Potser a partir de la discriminació de pastes ceràmiques finalment es podrà realitzar un estudi de distribució específic de les àmfores laietanes, tant per regió com per tipologia.

Actualment, els mapes de difusió es fan a partir de troballes puntuals d'àmfores tarraconenses en diversos punts de l'Occident de l'imperi Romà, per això, a mida que es coneixen més llocs de troballa i es documenten les mateixes àmfores als mateixos jaciments, resulta complicat interpretar les difusions. Cal fer, doncs, uns primers estudis quantitius del nombre d'exemplars que s'han trobat a cada lloc. Una primera aproximació la realitza Beltran (1990) distingint la quantitat de troballes (Nombre Mínim d'Individus) a cada jaciment espanyol, malgrat que no té cap mena de forma d'estandardització en funció del nombre d'excavacions i extensió de les mateixes.

D'altra banda, per fer una quantificació de les àmfores cal escollir un mètode adequat que sigui ràpid, invariable i representatiu. En el cas de les àmfores, resulta convenient fer servir com a mètodes més representatius el pes i el percentatge del llavi, i com a complement el nombre de pivots, nanses i fragments (Carreras 2000, 46-62). Amb totes aquestes dades es poden fer comparacions amb altres mètodes d'anàlisi com el nombre mínim d'individus. Però per tenir una imatge adequada de la distribució cal que, a més, s'estandarditzi aquest valor en funció de l'àrea excavada, per exemple m², per obtenir una densitat. Així es poden comparar d'igual a igual els jaciments. Quan un jaciment té més d'una excavació es fa servir la mitjana de les densitats.

Per exemple, seguint aquest mètode s'ha pogut diferenciar la distribució de les àmfores Pascual 1 i Dressel 2-4 a Britània, concentrades al SE i SO de l'illa, i que perden importància amb l'arribada massiva de les Gauloise 4 a partir de la dècada dels anys seixanta dC (Revilla/Carreras 1993). La manca de dades quantificades de molts llocs de l'imperi Romà d'Occident fa que encara resulti difícil tenir una visió clara de la distribució de les àmfores tarraconenses i les seves tipologies, tant Pascual 1 com Dressel 2-4. Per tal de donar una idea de la seva distribució, a continuació apareix una taula amb 10 jaciments, 5 de Britània i 5 d'Hispania amb les quantitats (centígrams per m²).

Encara resta un llarg camí per recórrer per tal de disposar de les dades adequades per fer una interpretació rigorosa de la distribució de les àmfores tarraconenses, i encara més de cadascuna de les tipologies. Mentrestant, només disposem d'intuï-

Jaciment	Densitat (cg/m ²)
Astorga	232
Legio	102
Iluro	24.490
Can Feu	55.936
Barcino	35.792
London	10
Colchester	227
Exeter	962
Chester	50
Leicester	24

cions a partir de les troballes puntuals, de la ubicació dels derelictes i de la distribució de marques.

¿I quines són aquestes intuïcions? D'una banda, els mapes de distribució de derelictes amb presència d'àmfores Pascual 1, assenyalen que el port de Narbona era la destinació principal i que des d'allà es distribuïen les àmfores per l'*Isthme Gaulois* i d'aquí a Britània (Revilla/Carreras 1993). Totes aquestes dades venen confirmades per les troballes terrestres concentrades en la zona de l'*Isthme Gaulois*.

Pel que fa a les Dressel 2-4, els derelictes es troben centrats en la zona de les boques del Roine, i també en la zona de l'estret de Bonifaci, suggerint que les destinacions de les àmfores serien la ciutat de Roma, les províncies occidentals de *Gàl·lia* (vall del Roine), Germània i Britània. Un altre cop els testimonis de terra endins venen a confirmar aquesta distribució, si bé manca la seva quantificació i la periodització.

Pel que fa a la distribució dels productes exclusivament de la Laietània, actualment només podem treballar amb l'epigrafia, i per això és tan important el reconeixement de l'origen de les marques a partir de la troballa de terrisseries i de la identificació de pastes ceràmiques. L'anàlisi de la distribució de marques és qualitatiu, ja que no hi ha molts exemplars, i el volum de producció segurament varia en funció de la marca. Com a mostra podem analitzar la distribució de tres marques laietanes: M. PORCI present en Pascual 1 i originària de la zona propera a *Baetulo* amb una datació entre el 10 aC i 5 dC; PRIM present en Dressel 2-4 i originària de Sta. Caterina (*Barcino*) o de Can Collet (Linàs del Vallès) amb una datació del 15-20 dC; i, CELS present també en Dressel 2-4 i originària de les terrisseries del Baix Llobregat (Can Tintorer i Can Pedrerol) amb una datació del 15-20 dC.

M. PORCI és una marca que es troba àmpliament documentada a *Baetulo*, però també a Torre Vella, Castelldefels i Tarragona, a més del derelictes de Cap

de Volt, que defineix la seva cronologia. D'altra banda, es troba en les illes Balears (Manacor i Torralba de Salord). Tal com s'indicava, la distribució de les Pascual 1 és preferentment l'*Isthme Gaulois*, i així passa amb la marca M. PORCI, documentada a *Ruscino*, amb gran nombre a Port-La-Nautique, Malerne, Cébazan, Ensérune, Vieille Toulouse i Allées de Tourny (Bordeaux). M. PORCI seria doncs un model paradigmàtic de la distribució de les àmfores Pascual 1 de la Laietània i, per extensió, de la Tarraconense al voltant del canvi d'era (10 aC - 5 dC). PRIM és una marca que presenta el problema de l'homonímia, és a dir, que es produeix com a mínim a dos centres (Sta. Caterina i Can Collet). Per discriminar la distribució dels dos centres ens caldria analitzar les pastes ceràmiques de tots els exemplars. Mentre no es pugui fer, s'han d'estudiar conjuntament i trobem una distribució molt diversificada, des de llocs propers, com Badalona, les Illes Balears (Torre d'en Gaumes, Cotaina), Vila Joiosa (Alacant), les Boques del Roine (La Chrétienne H), o el nord de la Gàl·lia (Angers). Aquesta producció de Dressel 2-4, a diferència de la distribució de les Pascual 1, és més disseminada en la segona dècada del segle I dC (15-20 dC), si bé presenta certa confusió en la interpretació degut a l'homonímia. CELSI és una marca en Dressel 2-4 produïda en terrisseries del Baix Llobregat (Can Pedrerol i Can Tintorer). N'existeixen pocs exemples; algunes es troben a *Baetulo*, potser perquè aquest port feia de centre redistribuïdor, si bé els altres exemplars es troben en derelictes prop de les Boques del Roine (La Chrétienne H) i a l'estret de Bonifaci (Sud-Lavezzi 3). Sembla, doncs, que aquestes Dressel 2-4 es destinaven als mercats de la Gàl·lia i Germània i, a més, a la ciutat de Roma. CELSI seria doncs un model paradigmàtic de la distribució de les àmfores Dressel 2-4 de la Laietània i, per extensió, de la Tarraconense en la segona dècada del segle I dC (15-20 dC).

CONCLUSIONS

En aquesta exposició s'han volgut mostrar les novetats més destacades en l'estudi de les àmfores de la Laietània durant els últims anys, les quals, gràcies al treball de persones com Ricard Pascual, han assolit un protagonisme destacat en la recerca catalana, i una rellevància a nivell internacional. No hi ha dubte que les recerques futures ens seguiran aportant moltes més novetats, però també és evident que, en l'actualitat, i gràcies a l'avenç en la metodologia i la incorporació de les diferents disciplines científiques a l'arqueologia, es pot dir que cada dia tenim més clares les hipòtesis de partida i el marc metodològic d'a-

nàlisi que hem de fer servir per determinar orígens, continguts, producció, difusió, etc.

També es fa evident que, a mesura que avancem en la recerca, les preguntes són diferents i comencem a aprofundir en l'estudi de les àmfores vinculant-lo a altres aspectes com són: l'economia, les relacions regionals, el parcel·lari, les diverses interpretacions de les marques pel coneixement dels personatges, la identificació de noves terrisseries i les relacions de dependència entre uns i altres. Tota la informació que ens proporciona l'estudi d'aquests aspectes ens permet respondre moltes preguntes que fa uns anys, per manca d'informació de prou qualitat, no tenien resposta.

Cal ressaltar que totes les novetats que hem anat assolint, són fruit també d'un canvi en la metodologia de les excavacions. Cada vegada més l'excavació es contempla d'una forma més global i es dona valor a molts més aspectes, es consideren tots els detalls i s'analitzen minuciosament tots els resultats, de manera que s'amplia enormement l'estudi dels diferents elements a interpretar.

Per concloure, podem dir, però, que, totes les novetats exposades i totes les millores en les metodologies arqueològiques emprades, no ens aportarien res si no hi hagués una recerca compartida, un treball en equip, un intercanvi d'informació entre els professionals que ajudi a desxifrar aquest immens trencaclosques que és l'arqueologia. Esperem, doncs, que aquesta filosofia, de la que era partícip Ricard Pascual, segueixi presidint la nostra recerca.

REFERÈNCIES

- AGUELO, J., HUERTAS, J., PUIG, F., 2005, Santa Caterina de Barcelona: assaig d'ocupació i evolució. *Quaderns del Museu d'Història de la Ciutat* 1.
- BARREDA, A., 1998, La gens Mussidia en las ánforas Pascual 1, *II Col·loqui de El vi a l'antiguitat*. Badalona, 332-340.
- BELTRÁN, M., 1990, *Guía de la cerámica romana*. Zaragoza.
- BELTRAN, J., 2001, Raïm i vi a través de les restes arqueològiques: la producció de vi a Barcino, *De Barcino a Barcinona*.
- BERNI, P., CARRERAS, C., REVILLA, V., 1998, Sobre dos nuevos Cornelii del vino Tarraconense, *Laietania* 11, 111-123.
- BERNI, P., CARRERAS, C., 2001, El circuit comercial de Barcino: reflexions al voltant de les marques amfòriques, *Faventia* 23/1, 103-129.
- BLANC-BIJON, V., CARRÉ, M.B., HESNARD, A., TCHERNIA, A., 1998, *Recueil de timbres sur amphores romaines I*, Aix en Provence.

- BUXEDA, J., GURT, J.M., 1998, La caracterització arqueomètrica de les àmfores de Can Peixau (Badalona) i la seva aportació al coneixement de la producció de Pascual 1 al territori de Baetulo, *II Col·loqui de El vi a l'antiguitat*, Badalona, 193-218.
- CARRERAS, C., 2000, *Economía de la Britannia romana: la importación de alimentos*. Col. Instrumenta nº 8, Barcelona.
- CARRERAS, C., BERNI, P., 2002, Microspatial relationships in the Laietanian wine trade: shipwrecks, amphora stamps and workshops, *En Vivre, produire et échanger: reflets méditerranéens*. Montagnac, 359-370.
- CARRERAS, C., OLESTI, O., 2002, Denominació d'origen M.PORCI: reflexions al voltant d'una marca d'àmfora tarraconesa, *Laietania* 13, 177-190.
- CARRERAS, C., OLESTI, O., BERNI, P. (en premsa), La Gens Licinia y el Nordeste Peninsular. Una aproximación al estudio de las formas de propiedad y gestión de un rico patrimonio familiar.
- COMAS, M., 1991, Les amphores de M.Porcus et leur diffusion de la Léetanie ver la Gaule, *SFECAG, Actes du Congrès de Cognac*, 329-345.
- COMAS, M., 1997, *Baetulo. Les marques d'àmfora*. Barcelona.
- COMAS, M., PADRÓS, P., 2001, Mèmoría d'Excavació (inèdita).
- COMAS, M., JUAN, J., 2002, La production du vin dans deux *domus* de la ville romaine de *Baetulo*. Analyses archéobotaniques et de résidus organiques, *Vivre, produire et échanger: reflets méditerranéens*. Melanges offerts à Bernard Liou, 451-456.
- CORSI-SCIALLANO, M., LIOU, B., 1985, *Les épaves de Tarraconaise à chargement d'amphores Dressel 2-4*. *Archaeonautica* 5. Paris.
- GOMEZ BELLARD *et alii*, 1993, El vino en los inicios de la cultura ibèrica. Nuevas excavaciones en L'Alt de Benimaquia, Dènia, *Revista de Arqueologia*, 142, 16-27.
- IZQUIERDO, P., 1987, *L'ancoratge de Les Sorres, sota el delta del Llobregat, dins l'economia antiga*, tesi de llicenciatura, (Universitat de Barcelona 1987), Gavà, en premsa.
- KEAY, S.J., JONES, L., 1982, Differentiation in early imperial amphora production in Hispania Tarraconense, *Current research in ceramics: thin section studies*. British Museum Occ. Papers 45-61.
- JUAN TRESSERRAS, J., 1998, El cultivo de la vid y la elaboración del vino en la Península Ibèrica en la Antigüedad. Aportaciones de los análisis de residuos, *II Col·loqui de El vi a l'antiguitat*, Badalona, 87-92.
- JUAN-TRESSERRAS, J., 1998, *Estudio del contenido de una ánfora del Teatro romano de Cartagena*. (inèdit)
- JUAN-TRESSERRAS, J.; ECHAVE, C., 1999, *Plaça del Rei-Casa Padellàs. Museu d'Història de la Ciutat (Barcelona)*. *Análisis arqueobotánico (semillas, frutos, fitolitos y almidones) y de residuos*. SERP/Universitat de Barcelona, Barcelona. Informe inèdit.
- MÁRQUEZ, J.C., MOLINA, J., 2005, *Del Hiberus a Cartago Nova. Comercio de alimentos y epigrafía anfórica grecolatina*, Col. Instrumenta 18, Barcelona.
- MIRÓ, J., 1988, *La producción de ánforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio de vino de la Tarraconense (siglos I aC- I dC)*, BAR Int. Ser. 488, Oxford.
- NIETO, X., RAURICH, X., 1998, El transport naval de vi de la Tarraconense, *II Col·loqui de El vi a l'antiguitat*. Badalona, 113-137.
- OLESTI, O. (en premsa), Propiedad de la tierra y élités locales. El ejemplo del ager Barcinonensis, Homenatge Clavel-Leveque.
- OLESTI, O., BERNI, P., CARRERAS, C. (en premsa), La Gens Licinia y el Nordeste peninsular. Una aproximación al estudio de las formas de propiedad y de gestión de un rico patrimonio familiar, *Archivo Español de Arqueología*.
- PADRÓS, P., 1998, Can Peixau. Un centre productor d'àmfores al *territorium* de *Baetulo*, *II Col·loqui de El vi a l'antiguitat*, Badalona, 185-192.
- PASCUAL, R., 1991, *Índex d'estampilles sobre àmfores catalanes*, Barcelona.
- PENA, M.J., 1999, Las marcas de M. Porcius sobre ánforas Pascual 1, *Faventia* 21/2, 75-83.
- REVILLA, V., 1995, *Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis*, Barcelona.
- REVILLA, V., 2004, Ánforas y epigrafía anfórica en Hispania Tarraconensis, *Epigrafía anfórica*. Barcelona, 159-196.
- REVILLA, V., CARRERAS, C., 1993, El vino de la Tarraconense en Britannia, *Munstersche Beiträge zur Antike Handelsgeschichte* XII-2, 53-92.
- TCHERNIA, A., ZEVI, F., 1972, Amphores vinaires de Campanie et de Tarraconaise à Ostie, *MEFR* 10, 35-67.
- TREMOLEDA, J., 1997, Publius Usulenus Veiento, un magistrat narbonès amb propietats al nord de la Tarraconense, *XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, 231-241.
- TREMOLEDA, J., 2003, El cónsul Cn. Léntulo Augur y las inversiones de la aristocracia romana, *Athenaeum* XCI-1, 29-52.
- WILLIAMS, D.F., 1981, The Roman amphorae trade with Late Iron Age Britain, *Production and distribution: a ceramic viewpoint*. BAR Int.Ser. 120, 123-132.
- WILLIAMS, D.F., 1995, A petrological note on amphora fabrics from the survey and along the eastern Spanish coast, *A Roman provincial capital and its hinterland*. JRA Suppl. 15, Ann Arbor, 304-310.